

Matuska Márton*

Földolgozatlan dokumentumok

Az 1944/45-ös délvidéki nagy vérontásra vonatkozó, évtizedeken át gyűjtött bizonyítékok sorsa

Absztrakt: A második világháború utolsó éveiben a Délvidéken nagyméretű vérengzés zajlott le, amelynek során Tito hűséges alattvalói, a kommunisták tömegesen irtották potenciális ellenfeleiket. Rájuk mondták, hogy háborús bűnösök, majd lemészárolták őket, vagyonukat elkobozták. Az áldozatok között aránytalan mértékben szerepeltek az ország kisebbségei. A népiirtás mértékét is elérő emberirtásról közel fél évszázadon át szólni sem lehetett. Az 1990-es esztendőben a magyar kisebbség elsőnek vetette föl az ügyet, ami által megkezdődött a tényföltárás. Azóta sok dokumentum előkerült, az ügy teljes föltárásától még távol állunk. A magyar kisebbség sorsára vonatkozó dokumentumok sokaságát még nem sikerült földolgozni, ám sok még nem is került elő. Saját gyűjtésemben is igen sok földolgozatlan dokumentum található, tanulmányomban a zombori iratcsomó tartalmát veszem számba.

Kulcsszavak: Délvidék, Zombor, irattartó, dosszié, dokumentum, vérengzés, tömegsír, ártatlan áldozat, nyilatkozat, föltárás, földolgozás, megemlékezés

1. Bevezetés

Jelen írás afféle vázlatja egy hosszabb tanulmánynak, amelynek célja a nagyjából harminc év alatt általam fölhalmozott dokumentumanyag földolgozása. A dokumentumok főleg tanúk nyilatkozataiból áll, akik kérésemre vagy önmaguktól nyilatkoztak az 1944 őszétől nagyjából 1945 első felének végéig tartó délvidéki magyarirtásról, de van közöttük bőven egyéb anyag is.

A nyilvános kutatás kezdetén, vagyis 1990 derekától majdnem kizárólag nyilatkozatokat gyűjtöttem. A Vajdaság területén található helységekben élő, általam fölkeresett tanúkat kértem szólásra, akikről bizonyosan tudtam, vagy sejtettem, hogy van mit mondaniuk. Először a bácskai részeken, majd a Bánságban, de szerémségi helységekben is, és végül nem maradhatott ki a Drávaszög sem, hiszen a vérengzés idején az a régió is ugyanahhoz az államalakulathoz, Jugoszláviához tartozott,

* Matuska Márton, nyugalmazott újságíró, publicista, Újvidék

mint a Vajdaság is. Az adatgyűjtést a Magyar Szó szerkesztőbizottságának egy áprilisban vagy májusban hozott megbízatása alapján kezdtem el azt követően, hogy a március 15-én Doroszlón megalakult, ma már történelminek nevezett Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, valójában az első, szabadon létrehozott délvidéki magyar politikai szervezet. Vezetősége szinte nyomban nyitotta a kérdést. Vallomásokat gyűjtöttem, kézzel jegyzetelve egy vaskos füzetbe, de igen hamar különböző korabeli dokumentumok is jutottak hozzám, szinte kizárólag a kikérdezett tanúktól. Mind a nyilatkozatok, mind pedig a dokumentumok általában olyan személyekre vonatkozóak voltak, akik áldozataivá vagy szenvedő alanyaivá váltak a magyarok likvidálásának, üldözésének. A megbízatásom eredetileg úgy szólt, hogy két hétig utazhatok saját elképzelésem szerint, a szerkesztőség állja a költségeket, beleértve útiköltséget és napidíjat. A két hét elteltével még két hét hosszabbítást kértem, majd újabbnál újabbat. Valamikor nyáron azonban Csorba Zoltán főszerkesztő és Sebestyén Imre, a helyettese tapintatosan érdeklődtek, hol tartok már, mikor kezdem írni a kutatásról összegyűjtötteket. Valójában csak akkoriban kezdtem látni, hogy mibe vágtam a fejszémet, de nem mertem kifejezni a véleményemet, hogy a téma – bármennyit is ad a sorsom – életem végéig foglalkoztat majd. Halogatni sem akartam már írni azt, amivel rendelkeztem, úgy döntöttem hát, el fogok bújni valahol és belekezek, átadok a szerkesztőségnek valamennyi közölhetőt, de a gyűjtést tovább folytatom. Münchenben élő Miklós testvércsémnek volt egy vikendháza Bácsföldváron, a Szőlőkben, oda húzódtam. Tartottam attól, hogy esetleg valaki el akarja tőlem rabolni az akkor már hatalmas jegyzetanyagot, netalán vadászik is rám, mert a munkámról több módon is értesülhetett, aki odafigyelt. Többek között a lapban megjelenő *Közös Íróasztalunk* c. rovatra, amelynek vezetéseszerkesztése szintén rám volt bízva, s amelyben rengeteg olyan tartalmú olvasói levél megjelent, amely szintén a vérengzéssel foglalkozott. Például ott lett közzé téve Dr. Juhász Géza irodalomtudósunk levele. Közölte, hogy vagy két-három évtizeddel korábban egy magyarországi partizán-küldöttségnek tolmácsolva járta a vidéket s annak egyik tagja közölte vele, hogy 1944 októberében, a vérengzést megelőző napokban, amikor Tito Versecen tartózkodott küldöttség kereste föl, amelynek ő is tagja volt. Azt kérték a fővezértől, pártvezetőtől, hogy adjon nekik szabad kezet Csurogon megtorolni az 1942-ben ott lejátszódott, partizánok és zsidók ellen lefolytatott vérengzést. Az illető szerint megkapták amit kértek. Elbújtam hát írni, de – bármilyen furcsán hangzik is – nem fél-

tem. Eszembe sem jutott. A vállalt föladat annyira lekötötte minden figyelmemet, hogy csak az járt az eszemben: ezt mind meg kell írni! Mindenek előtt valami rendet kellett kigondolnom, amely szerint elkezdem fogalmazni a közlendőket. Szinte elveszttem a rengeteg értesülésben. Az első nekifutásban, körülbelül egy hét alatt mintegy ötven gépelt oldalnyi közölhető anyagot fogalmaztam meg. Ekkor kezdtem azon tételödni, mi legyen az írás címe. Nem akartam véres, hátborzongató szavakat használni, éppen elég szörnyű maga az eseményisor. Úgy mértem föl akkor, hogy a gyilkosság zöme mintegy másfél hónap alatt zajlott le ezért ezt a címet találtam megfelelőnek *Negyvenöt nap negyvennégyben*, s ilyen grafikai megoldással:

5 nap
4
-4-ben.

A cím végül maradt, de más szerkesztésben.

A szerkesztőség rendelkezésére bocsátott első szövegrész mintegy két hétre tűnt elegendőnek. Folytattam tehát az írást, de az anyaggyűjtést is. Egyszerre általában 15-20 gépelt oldalnyi új anyaggal láttam el a szerkesztőséget. Időközben a lap élén változás történt. Radoman Božović, a tartományi kormány teljhatalmú elnöke, Slobodan Milošević föltétlen híve valamiféle kényszerigazgatást rendelt el. Csorba Zoltán tőszerkesztőt leváltotta, vele távozott Sebestyén Imre, a helyettese is. Folyamatosan tüntettünk a kormányelnök ellen. Léphaft Pál karikaturistánk Vajdaság Főszerkesztjének nevezve és ábrázolva őt készített róla egy gúnyrajzot. Óriási szerencsénkre olyan embert nevezett ki főszerkesztőnek, akiről ő nem tudta, mi lakozik az illetőben. Ez volt a nagyészű Kubát János, kiváló sakkozó, sportrovatunk korábbi, politikailag megbízhatatlan, megbélyegzett munkatársa. Az október 14-én indított történelmi tárcasorozat részeként az ő irányításával készülő lapban is újabbnál újabb folytatások jelentek meg minden gond nélkül. Talán 1991. február derekán történt, hogy Kubátot beidéztek Božovićhoz, ahonnan visszatérve ő kéretett magához engem. Egészen kurtán közölte: „Azt üzente Božović, fejezd be.” Még csak azt sem tette hozzá, mit. Töprengtem kicsit, majd azt válaszoltam: „Megmondhatod neki is: Ezt csak abbahagyni lehet.” Ez február végén bekövetkezett, de valójában csupán a dokumentumtárca közlésére vonatkozóan. Az anyagot továbbgyűjtöttem, s közben már egy kötet összeállításán dolgoztam. Eltökélt

szándékom volt, hogy nálunk, a Délvidéken jelenjen meg, s hogy addig nem kérek magyarországi segítséget és támogatást, amíg a nyomdából ki nem jön a kiadvány, s az is, hogy a Magyar Szó és a Forum Könyvkiadó közösen jelentesse meg az azévi budapesti könyvvásárra. Akkoriban ugyanis már érezni lehetett Jugoszlávia megszűnésének hamaros bekövetkeztét, Magyarország és Jugoszlávia között rendkívül feszültté kezdett válni a viszony. Nem akartam, hogy az újságírói szóhasználatban csak témának nevezett szörnyű történetesorozat firtatását Magyarország nyakába varrják. Azt óhajtottam bizonyítani, hogy saját erőnkől, délvidékiekéből képesek vagyunk megküzdeni a föltárás megkezdésével. Könyvem kiadásának terve egy nagyon fontos részben nem valósult meg: csak a könyvvásárt követően jelent meg. Ma is kegyeletsértésnek tartom megfogalmazni, kiknek a hibájából. Meggyőződéssel állítom, hogy féltek az illetők. Nem ők voltak kivételek. Találkoztam velük a könyvvásáron, s ott, sok ismert író jelenlétében, az ő hangos provokálásukra hasonlóan válaszolva a szemükre lobbantottam mulasztásukat, mint ott mondtam: gyávaságukat.

A kötet címét Bordás Győző, a Kiadó akkori felelőse fogalmazta meg: *A megtorlás napjai* Elgondolkodtam a javaslatán, azt mérlegelve magamban, hogy megfelel-e a tényeknek. Addig, és még talán a mai napig is, Jugoszláviában és Szerbiában az volt a hivatalos álláspont, hogy a sok magyar azért lett likvidálva, mert része volt az 1942-ben csapott első délvidéki razzia lezajlásában. Én azonban akkor már meggyőződhettem arról, hogy '44 végén, '45 elején ott is zajlott le tömegirtás, ahol nem is volt mit megtorolni. Mégis elfogadtam a címjavaslatot. A kötet megjelentetése már amúgy is késett, nem akartam vitával tovább halasztani. A szerkesztés Tomán Lászlóra lett bízva, aminek nagyon megörültem és nem kellett csalódnom. Hathatósan segített a szöveg véglegesítésében és szerkesztésében is, igen jó előszót is ő írt hozzá. 40 helység ügyeit taglalom benne. A Bácskából: Bezdán, Zombor, Szivác, Gombos, Bajmok, Pacsér, Tavankút, Szabadka, Horgos, Nagy-fény, Kanizsa, Adorján, Oromhegyes, Zenta, Mohol, Péterréve, Óbecse, Csúrog, Zsablya, Mozsor, Tündéres, Sajkáslak, Tizsakálmánfalva, Kóba, Kúla, Verbász, Szenttamás, Temerin, Újvidék. A Bánságból: Törökkanizsa, Oroszlámos, Padé, Tóba, Magyarcsérnye, Múzslya, Nezsény, Torontál-vásárhely, Pancsova. A Drávaszögből (Horvátország): Hercegszőlős és Pélmonostor.

Az anyaggyűjtést természetesen a kötet megjelenése után is folytattam, itt-ott föl is dolgoztam valamennyit és közöltem a lapjainkban,

elsősorban a Magyar Szóban, ritkán a 7 Napban, a Naplóban, a Magyarok Világszövetsége lapjában – Hornyik Miklós volt a szerkesztője és Bognár Antal az egyik munkatársa, amint Temerinben mondani szokás, mindketten a mi kutyánk kölyke –, később az Aracs folyóiratban. Nem kevés cikkem jelent meg a magyarországi Magyar Nemzetben és a Szekszárdon megjelenő Dátum napilapban, az Új Magyarországon és Csurka István lapjában, a Magyar Fórumban, valamennyi még a pozsonyi Új Szóban és különböző romániai magyar lapokban is, de a Bécsi Naplóban és az ausztráliai Magyar Életben, a kanadai, általában Kék Újságnak nevezett lapban, s budapesti Rubikon történelmi magazinban. A begyűjtött anyagnak azonban csupán a töredékét érkeztem földolgozni és publikálni, a többit csak halmoztam az irattartókba.

Csak a közelmúltban kezdtem azon gondolkodni, mi minden gyűlhetett is össze. Belenéztem némelyikbe és döbbenve tapasztaltam, hogy az irattartók száma már száznál is több. A legtöbbit csak akkor nyitottam ki, amikor valami új, éppen bele valót találtam, ám a tartalmát szinte sosem vizsgáltam, minden erőmet a gyűjtés és a sürgősnek tűnő részek földolgozása kötötte le. Csak mostanában döntöttem el, hogy sorra kinyitogatom őket és számba veszem, mi mindent tartalmaznak. Álmélkodtam a látottakon. Csak néhányról említek részleteket. A Titel, Zombor, Palánka helység anyagát tartalmazók annyi mindent kínálnak földolgozásra, amelyekhez csupán némi kiegészítő – elsősorban levéltári – kutatás hiányzik és meg lehet írni a helységre vonatkozó teljes vérengzés-történetet. Az sem mellékes, amit a Csúrogon lezajlottakról találtam. Eléggé ismert, hogy a faluban történeteket az ottani születésű Teleki Júlia 1995 óta módszeresen írja és publikálja. Igen gyakran adtunk át dokumentumokat egymásnak. Átlapozva a csúrogi dosszié tartalmát ráébredtem, hogy olyan anyagok is vannak benne, amelyekkel sem jómagam, sem Talaki Júlia ne foglalkozott még.

2. Mit tartalmaznak az irattartók?

A dossziék betűrendes sorban halmozódtak a polcon. Adával kezdve alább összeírtam őket helységenként, **szedett** formázással jelölöm azon helységek nevét, amelyekről úgy tudom, hogy a bennük történetek leírása önálló kötetben föl lett már dolgozva.

1. Ada, **2. Adorján**, 3. Apatin, 4. Bácsföldvár, 5. Bácskertes, **6. Bajmok**, 7. Bácskeresztúr, 8. Bácsbokod (Magyarország), 9. Begecs, 10. Bácsalmás (Magyarország), 11. Bácspalánka, **12. Bezdán**, 13. Bo-

gyán, 14. Boldogasszonyfalva, **15. Csantavér**, 16. Cservenka, 17. Csóka, **18. Csonoplya**, **19. Csurog**, 20. Csúza (Horvátország), 21. Doroszló, 22. Dunagárdony, 23. Fejértelep, 24. Firigyháza (Fility), 25. Hódegyháza (Jázova, Hodics), **26. Gombos**, 27. Györgyén, 28. Hercegszőlős (Horvátország), 29. Hertelendyfalva, 30. Hódság, **31. Horgos**, **32. Horvátország** (Általános tekintettel az egész országra, de Baranya – Dráva-szög – nélkül), **33. Kabol** (Alsó- és Felsőkabol), 34. Káty, 35. Kelebia, 36. Kerény, 37. Kettősszélmalom (Nagyvölgy), 38. Kevevára (Kovin), 39. Kisoroszi, 40. Kispiac, 41. Körtés (Krusevlye), **42. Kucora**, (Lányi Irén: *Lélekharang, Rekviem Bácskáiért, családregény* címen az ANTOLOGIA Kiadónál, Lakitelek, 1999.), 43. Kúla, 44. Küllöd (Kolut), 45. Kunbaja (Magyarország), 46. Lukácsfalva (Lukino Selo), 47. Madaras (Madarasi tanyák. Részint Magyarország), 48. Magyarcsernye, **49. Magyararkanizsa**, **50. Martonos**, 51. Maradék, **52. Mohol**, **53. Mozsor**, 54. Muravidék, Muraköz (Szlovénia), **55. Muzslya**, **56. Nádajla** (A faluban történeteket Pintér József dolgozta föl a *Szenyves diadal* c., Szenttamásról szóló könyvében.), 57. Nagybecskerek, 58. Nagyikinda, 59. Nemesmilitics, 60. Nezsény, 62. Nosza, 63. Nagyfény, 64. Németcsernye, 65. Ókeresz-túr (Ráckeresztúr, Srpski Krstur), 66. Ókér, 67. Orom, 68. Oromhegyes, 69. Oroszlámos, 70. Pacsér, 71. Padé, 72. Palánka, 73. Perlasz, 74. Piros, 75. Pélmonostor (Horvátország), 76. Péterréve, 77. Regöce, 78. Sajkásgyörgye, 79. Sajkáslak, 80. Sajkásszentiván (Šajkaš), **81. Szabadka**, 82. Szaján, 83. Szanád, 84. Szentfűlöp (Bački Gračac), **85. Szenttamás**, 86. Székelykeve, 87. Szépliget (Gajdobra és Wekerlefalva – Nova Gajdobra.), **88. Szivác**, 89. Sztapár, 90. Tamásfalva (Hetin), 91. Tavankút, **92. Temerin**, **93. Tiszaistvánfalva (Járek. Részben földolgozva.)**, **94. Tiszakálmánfalva**, 95. Titel, 96. Tóba, 97. Topolya, 98. Torda, 99. Torzsa (Savino Selo), 100. Torontálvásárhely, (Megvert pásztorunk címen e sorok írója földolgozta a faluban szolgáló Gachal János református püspök mártíromságát, benne azonban a faluban lezajlott vérengzés szinte csak érintve van.) 101. Tószeg (Novi Kozarci), 102. Tóthfalu, 103. Törökbecse, 104. Törökkanizsa, 105. Töröktopolya (Banatska Topola), 106. Törzsudvarnok (Banatsko Dvorište), **107. Turja** (Pintér József dolgozta föl említett művében), 108. Tündéres (Vilovo), **109. Újvidék**, 110. Vajszka, 111. Verbász, 112. Veprőd, 113. Versec, 114. Veternik, **115. Zenta**, 116. Zombor, **117. Zsablya**.

Amint fentebb olvasható, néhány Magyarországhoz tartozó helységről is vannak adatok annak ellenére, hogy módszeres kutatást ott, még a kutatás kezdete kezdetén csupán az Országos Levéltárban folytat-

tam, ami ottani helységekre vonatkozó anyag mégis hozzám jutott, az kizárólag úgy történt, hogy valamelyik határ menti helységben járván véletlenül szereztem. Úgy például, hogy alkalmi tanú akadt, aki nyilatkozott, vagy újságíró kartárs felhívta a figyelmemet korabeli sajtótermékre, de több olyan is megtörtént, hogy ausztráliai – például Albert László Brisbane-ben –, németországi, svédországi, svájci, amerikai és kanadai utaimon akadtam emlékezőkre s kaptam tőlük nyilatkozatot, esetleg fontos korabeli dokumentumot is.

A könyvben megjelent földolgozások általában a teljesség igényével készültek, de akadnak sokkal kevésbé azok. Ilyen például Szabadka esete. Több, kisebb-nagyobb terjedelmű könyv is megjelent róla, közülük alább hármat majd említek. Nem készült azonban egy monográfia jellegű, annak ellenére, hogy a kivégzettek számát tekintve Szabadka élen szerepel. Adataim szerint 1994-től kezdődően több évben is megjelent MEMENTÓ címen egy vékonyka füzet, kiadója: „*Az 1944-ben kivégzettek Szabadka Község Történelmi Emlékbizottsága és a Szabad Hét Nap*”, amely sorozat kezdetben csupán a megemlékezéssel foglalkozik, majd a 2001-ben megjelent második kiadás már fölsorolja a község területén létező 18 helységben elveszejtett 846 áldozat nevét, megjegyezvén, hogy semmiképpen sem lehet a számukat véglegesnek tekinteni. Magáról Szabadkáról 414 áldozatot említ. A 2012. esztendőben a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány kiadásában megjelent Silák Mária: *EMLÉKEIM, Szép és szomorú Szabadkám* címen és alcímen a szerző visszaemlékezése. Legterjedelmesebb a Szabadkáról megjelent kiadványok közülük az *IMENIK žrtava drugog svetskog rata na području subotičke opštine – Szabadka község II. világháborús áldozatainak NÉVSORA*. A címből egyértelműen következik, hogy szerb és magyar nyelven párhuzamosan közli a benne foglaltakat, ez azonban eléggé felemásan sikerült. Kiadóként a szabadkai Grafoprodukt van megnevezve, a kiadás éve 2000. Tartalmának lényegéről a szerzők – Mirko Grlica, dr. Hegedűs Antal, Milan Dubajić és Lazar Merković – az előszóban ezt írják: „*A kutatás során tiszteletben tartottuk azt a követelményt, hogy írjuk össze mindazon személyeket, akik 1941. április 6-án a község területén éltek és a háború következtében életüket veszítették.*” Az ábécé sorrendben név szerint fölsoroltak száma 7032. Nem csekély munka volt összeállítani, de van vele egy óriási gond: nehéz, vagy egyáltalán nem lehet megállapítani, ki a fölsoroltak közül ártatlan áldozat, s ki a felelős a haláláért. Eléggé talányos az is, hogy ki milyen nemzetiségű. Márpedig ez lényeges lenne, hiszen az

áldozatok nagy részét nemzetisége miatt veszejtették el hóhéraik.

A fent említett, nem fekete betűkkel írt helységeknek a dokumentumait eltökélt szándékomban áll földolgozni. Annyit közülük, amennyit lesz időm és tehetségem. Elsősorban a nagyobb helységeket veszem sorra, mint amilyen Szabadka, Zombor, Verbász, Apatin, Bácsföldvár, Titel, Nagyikinda, Nagybecskerek, etc.

A levéltári dokumentumok mennyiségét folyóméterben szokták kifejezni. Nem számítva a könyvformában megjelent anyagot a helységenként csoportosított dokumentumaim hossza 0,97 m. Az irattartókban tárolt, de nem csak egy-egy helységre vonatkozó, hanem általános vonatkozású anyag egyébhossza 0,63 m, ez összesen 1,6 m. Megjegyzendő, hogy forrásdokumentumnak tartom azokat a könyveket is, amelyek szerb és horvát nyelven jelentek meg a vérengzésről, közöttük határozottan ritkaságnak számító kiadványok is akadnak, de ezeket mégsem tekinthetem földolgozandó anyagoknak.

A földolgozatlan tartalmú dossziék között Zombor a városnak az irattartója a legvaskosabb, 0,04 m. Súlyja sem mellékes: 947 gr.

Hogy mi minden van egy-egy irattartóban, arra példaként alább leltárba veszem ennek a zomborinak a tartalmát.

Íme a leltár.

1) Képfelvétel negatívja. Az újvidéki Barta Géza hivatásos fotós 1944-ben készített fölvétele. Zombor belvárosában terelt embereket, nyilván foglyokat ábrázol. **2)** Kézzel írott följegyzés, utalás arra, hogy a Padé anyagait tartalmazó mappámban van egy okmány a padéi születésű Szögi nevezetű, Ausztráliában megismert tanútól származó, Zomborra utaló adat. **3)** Lapkivágás a Magyar Szó 2014. május 26-i számából. A Zágrábban élő zombori születésű dr. sc. Sztrilich János-Pál egyetemi tanár, jezsuita szerzetes halála alkalmából általam írt, *A horvátországi magyarok lelkiatyja* című nekrológot tartalmazza. Zágrábban a Mirogoj temetőben helyezték örök nyugalomra, nem megnevezett püspök által celebrált szertartás keretében. Gyászbeszédet a szintén ott élő, verbászi születésű Dr. Horváth László, a műszaki tudományok tudósa mondott, megemlítve, hogy Sztrilich atya édesapját, a drogérista Sándort 1944-ben Zomborban háborús bűnössé nyilvánították és kivégezték, ám fia, a 2013-ban befejezett bírósági döntéssel rehabilitáltatta. **4)** Mellékelve a horvát nyelvű gyászbeszéd szövege. **5)** Egy műanyag fólia. Benne A) Cirkl Rudolf zombori mérnök bő fél oldalnyi gépírásos, keltezés nélküli följegyzése: *Ártatlan tartalékos magyar katonák kivégzése 1944-ben Zomborban*. A följegyzés szerint a partizánok mintegy 100-150 fő, idő-

sebb, tartalékos magyar közkatonát lőtték halomra. B) Egy papírlapon saját kézírásom: *Ki és hol ellenőrizhetné az ilyen emlékeket?* C) Cirkli egy festménye ezzel a megjegyzéssel: M.S. Nyomán. *A hírhedt Krónics palota Zomborban 1944.* D) Papírdarabon a Krónics palotára vonatkozó saját följegyzésem: *Sok száz vagy talán sok ezer áldozattal együtt innen tűnt el Plank Ferenc szíváci plébános.* **6)** Újságkivágás, Magyar Szó, 2012. febr. 4. 5., 19. oldal: Fekete J. József írása a Zomborban, 1944 őszen kivégzett gimnáziumi magyar osztály tanulóiról. Képmelléklet a még teljes létszámban lévőkkel. **7)** Zombor város térképe. **8)** 1941-ből származó közigazgatási Határozat a Zombori Városi Színház működésének engedélyezéséről. (Géppel írott anyag, hitelesítés nélkül.). **9)** Újságkivágás, Magyar Szó, 2011. július 23. 24., 14., oldal. Fekete J. József írása Mérey István szíjártó 1944-ben történt kivégzéséről lánya, Zagyváné Mérey Emma közlése alapján. **10)** Újságkivágás, Magyar Szó, 2011. november 12., 13-14. oldal. Fekete J. József írása Mérey István ártatlanul kivégzett zombori lakos 2007 decemberében sikeresen befejeződött rehabilitálási peréről. **11)** Újságkivágás, Politika, Belgrád, 2012. február 11. Aleksandra Isakov cikke Mérey István sikeresen végződő kártérítési peréről. **12)** Szentendrei Ágoston vezérőrnagy, Zombor város katonai parancsnokára vonatkozó dokumentumok A/4-es lapba csomagolva. Ennek belsejében nevezetre vonatkozó dokumentumok másolata: kiadatásáról Jugoszláviának, a vádbeszédről, halálra ítéeléséről. A csomagban nevezett keresztlevele, több magyar nyelvű és egy-egy német, angol és francia nyelvű okmány a kiadási és a bűnvádi eljárásról. **13)** Rózsaszín levélboríték benne sok okmány, a zombori születésű Rozsné Scheib Mária hajdújárasi tanítónő küldeményei 2011. november 30. keltezéssel. Három gépelt oldalon át leírja szülei kivégzésének történetét. „*a kistemető végén, saját maguk által ásott gödrökben temették el őket.*” Van még egy 26 oldal, kézzel írott szöveg a levélíró életéről, melynek utolsó lapja alján saját följegyzésem arról, mit kellene tőle megtudni még. **14)** Rózsaszín boríték Bozóki Antal újvidéki ügyvédtől Mérey István bírósági rehabilitálási eljárása dokumentumainak másolataival. **15)** Fénymásolatok egy könyvből, amelyeken az 1944 végén lezajlott vérengzésről lehet olvasni. **16)** A/4-es ív félbehajtvva. A fedőrésszül használt oldalon: *Matuska Úr részére, Írta és rajzolta Rekonstrukciók Cirkli Rudolf, Zombor 1994*”. Benne festmények Zombor város részeiről: A) a Szeder utca és a Bezdáni út közötti valamikori Zombori lógorról, B) „*Az úgynevezett Lanc, ahol nyilvános kivégzéseket végeztek*”. C) Öt egymásba fogott, A/4-es papíron olyan városrészokről készí-

tett vázlatok, amelyeknek közül volt a vérengzésekhez. Cirkl Rudolf munkái. D) Sárga boríték, rajta: *Kinagyított részleteket rajzolta Zsoldos István, Zombor, 1994.* Benne hét helyrajz az előző pontban említett helyszínekről. **17)** Zomborból a címemre küldött levél Dr. Veszelovszki Pétertől, benne a fentebb említett fotó negatívjáról készített kópiák és a levélküldő néhány sora annak igazolásáról, hogy a fölvétel Zomborban készült, valamit ugyanazon a levélen a saját magam által utólag ráírt megjegyzések. **18)** Nyomatón készült, 3 oldalnyi levél Cirkl Rudolf visszaemlékezése a vérengzés idejéről. Címe *Életveszélyben, félelemben,* **19)** Nyomatott levél Cirkl Rudolftól: *Ártatlan tartalékos magyar katonák kivégzése 1944-ben Zomborban.* **20)** *Három papírszelet.* Egyiken *Adatközlő: Mihók Júlia,* és néhány áldozat neve. A másikon saját följegyzés: *Dományi László a JKP tagja likvidálásáról 1944 végén.* A harmadikon saját följegyzés: *Balányi Pirooska, Zenta.* Adatok a kivégzett tanulók sorsáról. **21)** Horváth László zágrábi lakostól kapott levél. Benne: A) Hivatalos dokumentum fénymásolata Strilić Aleksandar golyó általi kivégzéséről. B) Újságkivágás a Zombor és Környéke lapból, 1994. november 20. Címe: *Megmaradás az ősöktől örökölt erővel.* Aláírás: *zs. & r.* **22)** Budapestről küldött levél Varga Miklósné Szeevald Judittól, 1994. nov. 25. (Szeevald Ferenc lánya.) Benne A) Adatpontosítás az édesapjáról. B) Fénymásolat Herceg János *Módosulások* c. regényéből, a 142. oldalon említi benne az édesapát. C) Fénymásolat *A megtorlás napjai* c. könyvem 142. oldaláról, a *Beszélgetés Herceg Jánossal* közcímű részről, ahol Herceg szintén foglalkozik nevezettel. D) Cirill betűs fénymásolat: *Споменица економске школе у Сомбору 1888–1963.* Benne az iskola teljes alkalmazotti gárdája, közöttük Севалд Фрања neve. **23)** Magnófelvétel alapján készült hét gépelt oldalnyi írás, címe *Lieli Pál nyilatkozata.* Alcíme *(Bács-Bodrog vármegyei volt tiszteltbeli főszolgabíró, dr. Deák Leó megyei főispán személyi titkára).* Az anyagot 1995-ben kaptam Szokolay Zoltántól, az Antal-kormány belügyi államtitkárától. Nevezett Lieli 1944-ben Magyarországra menekült Zomborból és 1995-ig teljes inkognitóban élt, nem rendelkezett semmilyen személyi okmánnyal, jóllehet valamiféle munkát állandóan vállalt, hogy megélhessen. **24)** Újságkivágás a Dunatáj c. helyi újságból, 2001. november 28. Interjú velem, készítette F. Cirkl Zsuzsa *Amiről nem beszélhettünk* címen. *A megtorlás napjai* c. könyvem zombori bemutatása alkalmával készült. **25)** Papírdarab, rajta saját följegyzésem Madarász Imre nevű erdész, írógépműszerész áldozatról. **26)** Zombori képeslap 1915-ből. **26)** Kocsis Imre zombori ismerősömtől kapott gépelt levél

1995. január 9. keltezéssel *Az 1944/45. áldozatok zombori névsorának helyreigazítása és kibővítése.* 27) Föltehetőleg a Zomborban tartott könyvbemutató után papírdarabon kapott néhány adat, utalás. 28) A) A Zombor és Környéke 20 oldalas lap 1994. november 20. száma. Benne több írás foglalkozik a vérengzéssel. B) Saját gépelésű lap rajta: *A negyvennégyes áldozatok, A zomboriak névsora*, 40 névvel. 29) Három oldalnyi gépelt szöveg: *Adatok néhány 1944-ben, Zomborban agyonvert magyarról.* A névsor alatt: *Wámoscher Ervin listája alapján Cirkl Rudolf gyűjtötte össze az adatokat.* 30) Géppel írt lap: *Részletek a hírhedt zombori Krónics-palotáról.* Lejegyezte Cirkl Rudolf, Zombor. 31) Két gépelt lap 41 áldozat nevével, az egyikén megjegyzés: *A Láncban végezték ki*, majd alatta további négy név. 32) Fénymásolat 1943/1944-es iskolai nyilvántartóról, a többségében kivégzett osztály tanulóinak érdemjegyeivel és osztályfőnökük, Eszes Irma megnevezésével. 33) Két lapból álló, kézzel írott levél, dátum nélkül, föltehetőleg Münchenből, szerzője a zombori születésű Berend Mihályné Schlachter Irén. Leírja a vérengzésre vonatkozó emlékeit, néhány áldozatról is közölve részleteket. 34) Szerb nyelvű dokumentum másolata, *Arcon (Ivana) Slavko IZJAVA* (Nyilatkozat) Berend Mihajlóról. Föltehetőleg nevezett Berend érdekében lefolytatott holtánnyilváníttási eljárásában készült. 35) A) Szerb nyelvű dokumentum másolata Zombor, 1981. szeptember 22. keltezéssel, de német nyelvű pecséttel hitelesítve, amely alapján megállapítható, hogy tolmács segítségével készült. B) Két személy közös nyilatkozata (IZJAVA): Barasics Mária és Valker Jelisaveta zombori lakosok Berend Mihály eltűnésének körülményeiről nyilatkoznak. 36) Három papírdarab. A) Rajta keltezés: 1994. V. 9. Háborús bűnösöknek minősített kivégzettek neve. B) Följegyzés a Kaszinóban Cirkl Rudolf-fal, Kocsis Imrével és Zsoldossal folytatott megbeszélésről zombori adatok előkészítéséről. B) Keltezés: 1994. V. 10. Kilenc név. C) Dátum: 1991. ? 11. A Hírmondó (a VMDK közlönyének 17. száma. 1-9-ig számozott nevek. Áldozatok. 37) Két gépelt anyag. A) Zombor város lakosságának száma 1910-ben. B) Vallás és nemzetiség szerint. 1940. jugoszláv népszámlálások eredménye nemzetiség szerint.

A fentiekhez indoklásul szükséges elmondani, mi az oka annak, hogy e dokumentumok között olyan sok származik Cirkl Rudolftól. A kilencvenes években és a következő évtized elején igen sokszor jártam Zomborban, esetenként kimondottan adatgyűjtési szándékkal, néha azonban csupán arra jártam és hasonló okból fölkerestem megfelelő segítőtársakat, közülük is elsősorban őt. Azt tapasztaltam, sok élménye

van abból az időből, sok mindenre nem csupán emlékeznek, hanem föl is jegyzett sokat. Az ő segítségével még abban is megnyilvánult, hogy rajzoló és festői tehetségével rendkívüli módon hozzájárult a zombori dokumentumok teljesebbé tételéhez.

A zombori vérengzésről nem kerestem levéltári dokumentumokat, aminek az a kézenfekvő és közismert magyarázata, hogy ilyen dokumentumok nincsenek. Hozzátehető, hogy a Zombor jelzésű mappán kívül van egy külön adatgyűjtőm dr. Deák Leó ügyvédéről, a megye főispánjáról. A bácskai részek 1941-es visszacsatolásától Magyarországon 1944-ben bekövetkezett német megszállásáig töltötte be ezt a tisztséget, akit a titói rezsim 1945 októberében Újvidéken, az egyik látványos perben többedmagával halálra ítélt és kivégezt.

Sajnálatos, hogy a szomszédos Apatinban lejátszódott eseményekről alig jelent meg valami földolgozás magyar nyelven, annak ellenére, hogy az egykor a helység többségét képező német lakossága szinte teljesen eltűnt onnan, s közöttük rengetegen nem is németnek, hanem magyarnak vallották magukat. Még sajnálatosabb, hogy igen keveset foglalkoztunk Berencz Ádámmal, a kiváló magyar műveltséggel is rendelkező, ott szolgáló katolikus német pappal. Róla tudni kell, hogy az ő szerkesztésében jelent meg a III. Birodalom érdekeltségébe tartozó területen az egyetlen ellenzéki német nyelvű lap, a Die Donau. Magyarországon német megszállásakor a német rendőrség őt letartóztatta és csupán annak köszönhető a megmenekülése, hogy ugyanakkor éppen Zomborban tartózkodott Grösz József kalocsai érsek, az új főispán – a menesztett Deák Leó helyébe került Fernbach Péter – beiktatási ceremóniáján. Az Apatinban szolgáló egyik káplán Zomborba futva értesítette az érseket a letartóztatásról. Neki sikerült kimentenie papját a börtönből, majd a saját autóján Kalocsára menekítette. A Rákosi rezsim nem méltányolta Berencz életveszélyes vállalkozását, haláláig alig jelenhetett meg a nyilvánosság előtt.

Mint már jeleztem, hasonló fontos dokumentumok nem csupán az itt részletesen taglalt Zombor jelzésű mappában és az éppen csak megemlített apatiniban találhatók, hanem – hogy csupán néhány bácskai példát említsek – a palánkaiban, a verbásziban, a topolyaiban, stb. Említsek néhány más, konkrét és fontos példát. A Bánságban fekvő Oroszlámosról gyűjtött anyagok között van egy, amelyik arról szól, hogy a falu határában, egy tanya mellett kivégeztek egy századnyi magyar honvédet. Ott helyben el is ásták őket. Külön érdekes lenne tudni, hogyan kerültek Jugoszláv területre. Nagyikikindán működött egy haláltábor,

amelynek magyar volt a parancsnoka. Ürményházáról Versecre terelték magyar férfiak egy jelentős csoportját, akiket ott sanyargattak helyi sorstársaikkal. Torontálvásárhelyen is likvidáltak egy csoport magyar férfit, közöttük Gachal János református püspököt. Róla ugyan sikerült összeállítanom egy monográfiát, a helyi lakosság, elsősorban református hívei őt méltóképpen meg is őrizte emlékezetében, állítottak is neki egy emlékszobát a templomuk oldalbejáratának fülkéjében, ám az események teljes földolgozása nem készült még el. A ma már a Pancsovába beolvadt Hertelendyfalván elveszejtett Thomka Károly lelkésről, és sortársairól vajmi keveset tudhatunk.

Amint mindebből levonható, csakugyan nélkülözhetetlen a dosz-sziék tartalmát földolgozni, akár még úgy is, ha csupán a bennük levő anyagot használjuk, de – ismétlem, mert fontos – kevés kiegészítő kutatással könnyen ábrázolható az egyes településeken lejátszódó események lényege, esetenként majdnem teljes képe is.

Azt is érdemes megjegyezni, hogy a magyarok által is lakott olyan helységek vesztésével, amelyekben csupán kevés számú nemzetársunk élt, szinte senki sem foglalkozott. Ilyenek bőven akadnak még a bácskai és a bánági részeken is, nem beszélve például Szerémségről. Némely ilyen helységről is van a mappák között, sajnos nagyon szegényes tartalommal. De szórványosan van olyan, amelyben egyetlen egy dokumentumot vár a földolgozásra. A horvátországi magyar szórvány vesztéseiről 2018 végén készült egy igényes földolgozást tartalmazó magyar és horvát nyelvű könyv *A magyarok és németek vesztése Horvátországban és Bácskában 1944/45-ben*. Szerzői Bognár András, Horváth M. László és Vladimir Geiger, kiadta a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság, Zágráb, a Croatica, Budapest és a Nova stvarnost, Zágráb kiadásában. Akár követendő példaként is vehetjük.

Magyarországon előkerült egyetlen dokumentumból is levonhatóak messze menő következtetések. Bácsalmáson készült egy ilyen, szerb nyelven, 1944. december 4-én. Megnevezése: „Dozvola” (engedély). A helyi „*Narodno oslobodilacki odbor B a c a l m a s*” (Népfel szabadító Bizottság) adta ki, december 10-éig érvényes. Fontos tudni, hogy az akkor újjáalakítandó Jugoszlávia egész területén Narodnoodlobodilački odbornak nevezték a helyi önkormányzatot. Az okmány arról szól, hogy bizonyos „*Bénu Gustošu*”, magyarul Gusztos Béninek, illetve Benjaminsnak, Bácsalmáson élő, 31 éves földművesnek engedélyezik haza menni Csurogra. Az okmányt latin és cirill betűs Piros bélyegző

lenyomata „*Бачалмаш - Bačalmaš*”, valamint Andrija Urbanovsky s.k. aláírása teszi hitelessé. Nevezett hitelesítő személy tisztsege „*Komandir narodne straže*”, vagyis a Népőrség parancsnoka. Annak a személynek a neve, akire az engedély vonatkozik csak a napokban sikerült pontosan elolvasnom. Eszembe jutott ugyanis egy jóval korábbi értesülésem, amely szerint a Csurogon folyó vérengzések idején járt a faluban egy Gusztos Benjámin nevezetű motorkerékpáros partizán, aki fényképezte, ami ott történt. Az a régi értesülés annyira fölcsigázta akkor az érdeklődésemet, hogy nem voltam rest a dolognak utána járni. Elutaztam Bácsalmásra, ott rátaláltam egy középkorú asszonyra, ha jól emlékszem nevezett személy özvegyére, de lehet, hogy nővérére. Közölte, hogy Benjámin már nagyon régen meghalt, és hogy neki soha sem beszélt arról, hogy valaha is járt volna Csurogon. Még az Országos Levéltárban is kutakodtam utána, de eredménytelenül.

Még egy szempontból érdekes ez az okmány. Megérthető belőle, hogy Tito hadserege Bácsalmást is „fölszabadította”. Föl kell tenni tehát azt a maliciózus kérdést, hogy Magyarország vajon mikor szállta meg újra? Egyértelmű a következtetés: A „fölszabadítók” igényt tartottak Bácsalmásra, mint sok más magyarországi, romániai, bulgáriai, görögországi, albániai, olaszországi és ausztriai helysége is. Állítólag Titót maga Sztálin győzte meg arról, hogy nem érdemes energiát pazarolni Jugoszlávia területének növelésére, kifejtvén, hogy „Ez amúgy is a miénk.” Mármint a kommunistáké. Mint köztudott, az efajta területi aspirációjáról Tito csak 1952-ben mondott le véglegesen, amikor a nyugati nagyhatalmak akarataival szembe fordulva Triesztet követelve majdnem háborút robbantott ki. Ekkor azonban mégiscsak engedni volt kénytelen, mert nem állt már a háta mögött Sztálin. Ekkoriban már egymás halálos ellenségei voltak. Természetesen a háborúban nyert konc, a hatalom birtoklása miatt estek egymás torkának.

Mellékletek:

